

deutsche Rechte und die Juden«, af Kraus og Thieme i to korte stykker om den katolske og protestantiske kirkes syn på jødespørgsmålet og i Wieners og Knütters redegørelser for centrums- og venstrepartiernes holdning. Hovedkonklusionen er her, at antisemitismen var vidt udbredt og i hvert fald latent til stede overalt, og at der selv i de grupper hvor man skulle forvente at finde en fast frontstilling mod jødehadet – f. eks. blandt socialdemokraterne og indenfor kirken – herskede en udbredt passivitet og en overmåde ringe forståelse for spørgsmålets betydning i kampen for at bevare republikken. Det var så meget mere betænkeligt, som flere og flere grupper og organisationer, der ikke tidligere havde været modtagelige for den racistiske smitte, bukkede under i begyndelsen af trediverne. Et talende eksempel herpå var det liberale Deutsche Demokratische Partei, der med god grund gik for at være jødernes parti par excellence, og som tyverne igennem havde ført en bevidst agitation imod en racediskriminerende politik. Malet i sønder mellem ekstremistpartierne mistede ledelsen i 1930 besindelsen og forlod de gamle bastioner for at slutte partiet sammen med et par mindre, nationale og antisemitiske partidannelser. Ganske vist varede flirten med de racistiske tanker kun kort, men den turde være særdeles symptomatisk for nedbrydningen af de demokratiske kræfter i republikkens slutfase.

I kampen mod antisemitismen kom jøderne således i det store og hele til at stå alene. Deres reaktioner overfor denne isolation og deres forsøg på at afvende truslen er skildret af Loewenstein og Paucker i »Die innerjüdische Reaktion auf die Krise der deutschen Demokratie« og i »Der jüdische Abwehrkampf«. Der fremlægges her et overvejende nyt stof på grundlag af hidtil ubenyttede kilder, og fremstillingerne hører til de mest læseværdige i bogen. I fokus står meningsbrydningerne imellem de forskellige jødiske grupper – herunder striden mellem zionisterne og »assimilationsjøderne« – uden at der tages parti i dette til tider ret så bitre opgør om veje og midler og skyld og ansvar. Informations- og propagandaapparatet C.V. (Centralverein deutscher Staatsbürger jüdisches Glaubens) og dets kontor for »black propaganda« B.W. (Büro Wilhelmstrasse) omtales udførligt, men konklusionen på agitationsarbejdets resultater er mørk: Det var dømt til at mislykkes i en tid hvor fornuftsbetonede argumenter var veget for irrationalisme og vold.

HANS KIRCHHOFF

HELMUT GENSCHEL: Die Verdrängung der Juden aus der Wirtschaft im Dritten Reich. Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft Band 38. Göttingen, Musterschmidt-Verlag, 1966. 337 s. 48 DM.

Mens litteraturen om die Endlösung – Hitlers udryddelse af de europæiske jøder – er særdeles omfattende, har langt færre forskere interesseret sig for den nazistiske jødeforfølgelse i årene op til krigen. Helmut Genschels disputatsarbejde opfylder derfor et væsentligt behov. Forfatteren har ikke kunnet udnytte »Entscheidungsjahr 1932«, der ville have overflødiggjort hans indledning, men hans afhandling kan nu læses som en naturlig fortsættelse på Esra Ben-nathans arbejde.

Udgangspunktet er middelstandens antisemitisme med dens frygt for jødisk

konkurrence og jødisk kapital. Det småborgerlige jødehad udnyttedes af nazisterne og blev også en vigtig drivkraft i de lavere partiinstansers angreb på jøderne, men spillede kun en sekundær rolle for partiledelsens dispositioner, der var ideologisk bestemte. Fremstillingen dækker perioden fra 1933 og indtil krigsudbruddet, hvor de økonomiske forholdsregler imod jøderne i det store og hele havde nået deres mål, således at befolkningsgruppen allerede før den fysiske tilintetgørelse stod uden eksistensmuligheder. Der indledes med boycotten i april 1933, intimt forbundet med magtovertagelsens problemer, og skildringen følger derpå de næste fire års anti-jødiske politik, af forfatteren karakteriseret som »die Periode der schleichenden Judenverfolgung« p.g.a. diskriminerings halvofficielle karakter. Regimet greb i disse år ikke til nogen alvorlig lovgivning der kunne bryde jødernes økonomiske stilling og søgte endog at lægge en vis dæmper på SS's og SA's antisemitiske udskejelser, da partiets magtbasis endnu var for usikker til, at man turde tage en konflikt på spørgsmålet. Hertil var de konservative ministre og embedsmænd imod af økonomiske grunde og henviste til reaktionen i udlandet. Ikke desto mindre blev der af de lokale partiinstanser drevet en vidtgående »Arisierung« med alle til rådighed stående midler, legale som illegale, og partiledelsen lukkede øjnene eller pressede direkte på, som da den i forsommeren 1935 slap en ny boycott-bølge løs, oplægget til Nürnberg-lovene i september. Resultatet var at 270 tusind jøder emigrerede fra Tyskland i perioden fra 1933 til efteråret 1937. På dette tidspunkt følte partiet sig stærkt nok til at ændre signaler, og Schacht – der havde været den fremmeste modstander af alt for vidtgående økonomiske forholdsregler, men iøvrigt erklæret sig enig i ønsket om en »judenfrei« tysk økonomi – udskiftedes med Göring, der nu satte Rigets fiskale interesser i forgrunden. I april 1938 åbnede forordningen om anmeldelsespligt for jødiske formuer derpå vejen for den endelige jødiske »Ausschaltung«, forceret stærkt frem af Krystalnatten 9./10. november. Det kan undre, at Genschel her alene henviser til Goebbels som pogromens ophavsmand, eftersom det dog tydeligt fremgår af litteraturen, at Hitler selv stod bag, og at propagandaministeren kun affyrede startskuddet. (Se f.eks. Helmut Krausnick i Anatomie des SS-Staates, bind II, s. 334). I maj 1939 havde nazisterne nået deres foreløbige mål; da var der af ca. 500 tusind jøder i 1933 kun omkring 215 tusind tilbage; heraf levede 28 pct. af deres formuer, 43 pct. af småpensioner og knapt 20 pct. havde endnu fast arbejde med halvdelen som arbejdere og ca. en fjerdedel som funktionærer.

Af hele »Arisierungs«-processen giver Genschel et klart og overskueligt billede, der suppleres med flere særdeles illustrerende case-studies og et oplysende tabelværk. Også Østrig – hvor man gik langt hårdere og mere systematisk til værks – er inddraget i undersøgelsen. Derimod savner man stærkt en bredere baggrund i den almindelige nazistiske racelovgivning i trediverne. Det ville have gjort fremstillingen nok så meningsfuld; den kan nu forekomme lovlig snæver. Det er Genschels konklusion, at de negative følger af den forcerede »Arisierung« til en vis grad blev opvejet af den jødiske formuekonfiskation, og at virkningerne takket være eksperterne i forvaltningen og i erhvervslivet i betydelig grad blev afbødet. For udenrigshandelen var konsekvenserne få, eftersom autarkiet da var slået stærkt igennem og forbindelse med de vestlige lande reduceret til et minimum. Endelig udviskedes følgerne i høj grad af oprustnings- og krigspolitikken. Til afslutning noterer forfatteren, at middelklassen nok blev

nogle ubehagelige konkurrenter fri, men at saneringen til gengæld fremskyndede den igangværende koncentration indenfor handel og industri og således i sidste instans kom til at vende brodden imod småborgeren selv.

HANS KIRCHHOFF

ALAN S. MILWARD: *The German Economy at War*. University of London, The Athlone Press, 1965. 214 s. 35 sh.

I moderne krig er den økonomiske strategi næsten ligeså betydningsfuld som den militære eller politiske. Betydningen af økonomiske faktorer for den moderne krigsførelse erkendtes i sit fulde omfang efter 1. verdenskrig, da virkningen af den allierede blokade på den tyske krigsindsats virkeligt kunne vurderes. Den økonomiske side af krigsførelsen var derfor et betydningsfuldt led i de militære overvejelser i mellemkrigstiden, og den allierede strategiske bombning af Tyskland i anden verdenskrig et udtryk for denne økonomiske krigsførelse.

I de invaderende hæres kølvand flokkedes allierede efterretningsofficerer omkring de tyske officerer og embedsmænd for at indhente en sikker viden om denne bombnings effekt på den tyske krigsøkonomi, et emne, der havde holdt en lang række økonomer beskæftiget i Amerika og England. Resultatet, der i et vist omfang må have været nedslående for de allierede, nedlagdes i en rapport udgivet af U.S.Strategic Bombing Survey, »Effect of Strategic Bombing on the German War Economy«, 1945. Den amerikanske økonom Burton S. Klein, der havde været knyttet til Survey under krigen, tog siden emnet op til mere grundig behandling i tidsskrifter og i bogen »Germany's Economic Preparations for War«, 1959. Medens politiske og militære aspekter længe har været hovedmålet for den intensive historiske bearbejdelse af krigsproblematikken, er hermed et nyt og interessant område åbnet for forskerne. På samme måde som den tyske propaganda fulgte de store strategiske retningslinier i Hitlers politik, giver førerdirektiverne om den økonomiske strategi et sæt af kendsgerninger til yderligere belysning af den politiske og militære strategi.

Nogle af de aspekter, som Klein afdækkede, var unægteligt overraskende og gennemhullede sejge forestillinger om Tysklands oprustningsindsats i trediverne. Før krigen og praktisk taget hele krigen igennem gik de allierede strateger ud fra helt forkerte forestillinger om, hvad den tyske krigsøkonomi var. Takket være et propagandafelttog, sat ind med velberegnet effekt 1935-36, lykkedes det udadtil at skabe forestillingen om et Tyskland, allerede mobiliseret totalt økonomisk for en gigantisk oprustning. I stedet viser Klein, at den tyske økonomiske mobilisering var partiel og ineffektiv (dette kan der herske diskussion om, således som vi skal se) i forhold til, hvad den tyske industri virkeligt kunne præstere, og at dette gjaldt lige til årsskiftet 1941/42 og endda længere.

Studier som Kleins viser samtidig utvetydigt sammenhængen mellem dette forhold, Hitlers lynkrigsstrategi og det politisk bestemte ønske om at sikre befolkningens levestandard. Hitlers virkelige politiske styrke lå i hans greb om masserne. Han var sig tydeligt bevidst, at rationering og inflation var komplekser i den brede befolknings bevidsthed, som for næsten enhver pris måtte undgås. Da Hitler kom til magten, var den store krise på retur og Weimar-republikkens økonomiske modforanstaltninger begyndt at virke. Dette spillede i Hitlers favor